

Beteckning: Rel D 1:H99

Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

Det heliga äktenskapet
En beskrivande studie om äktenskapets innebörd för kvinnor

Monica Hansson
Januari 2001

D-uppsats, 10 poäng
Religionsvetenskap

Religionskunskap D
Handledare: Åke Tilander

Högskolan i Gävle
Institutionen för utbildningsvetenskap

Det heliga äktenskapet

En beskrivande studie om äktenskapets innebörd för kvinnor

”På kvinnan beror det om hälsan och arbetskraften kan vidmakthållas och utvecklas, På henne beror till stor del hälsa och trevnad inom hemmet, på henne vilar hemmet, på hemmet vilar vår arbetskraft, vår arbetsintensitet, vår nationalekonomi”

Erik-Johan Ljungberg, disponent vid Stora Kopparbergs Bergslag

Religionskunskap D
uppsats 10 p

Författare: Monica Hansson
Handledare: Åke Tilander

Ventileringsdatum: 16 Mars 2001

”Äktenskapet är av Gud stiftat, till samhällets bestånd och till förenade makars inbördes hjälp att lätta livets mödor, mildra mötande bekymmer och genom en sorgfällig uppfostran bereda efterkommandets välfärd. Denna stiftelse är helig. Helig äro dess förbindelser, heliga dess ändamål. Det är äkta makars plikt att älska och ära varandra. Genom uppriktighet och sanning i allt sitt väsen må de söka vinna och bevara varandras förtroende. Tillsammans skola de hava omsorg om sitt hem, gemensamt dela dess ansvar och under livets alla skiften trofast stå vid varandras sida. Man och hustru bör väl besinna att äktenskapet av dem båda kräver obrottslig trohet, och att en sann gudsfruktan giver kraft till en rätt pliktuppfyllelse. Därför ligger det makt uppå, att de av hjärtat bedja Gud om nåd att begynna och fortsätta äktenskapet efter hans vilja. Då främjas genom denna förening den högsta lycka på jorden.”¹

¹ Den svenska psalmboken 1968 s 1022

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	4
1:1 Presentation av ämnesval	4
1:2 Syfte, hypoteser och frågeställningar	5
1.3 Avgränsning, metod och disposition	5
1.4 Källor och källkritik	6
1.5 Tidigare forskning	7
2. SAMHÄLLET	9
3. STATENS/KYRKANS KONTROLL OCH FOSTRAN OCH DEN DISCIPLINERADE MÄNNISKAN	10
4. ÄKTENSKAP SOM INSTITUTION	12
4:1 1600-talet	15
4:2 1700-talet	15
4:3 1800-talet	17
4:4 1900-talet	20
5. FAMILJEPLANERING OCH BARNUPPFOSTRAN	21
6. GÄVLE OCH OVANÅKER	24
6.1 Gävle	24
6.2 Ovanåker	28
6.3 Jämförande diskussion mellan Gävle och Ovanåker	33
7. SAMMANFATTANDE DISKUSSION	35
8. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	41

1. INLEDNING

1.1 Presentation av ämnesval

Kvinnor och mäns sexuella relationer innebär ofta att kvinnor blir gravida och barn föds och därmed även till att parterna ingår äktenskap. I de flesta samhällen är äktenskapet en social institution som fyller olika funktioner för familjelivet. Äktenskap innebär även, enligt samhällssynen tillåtet sexuellt umgänge som i många fall leder till olika sätt att se på kvinnokroppen, gemensamt boende, familjebildning med barnuppfostran. Det innebär även att man anser vissa sjukdomar som typiskt kvinnliga. Historiskt sett har kvinnorna tillhört det underordnade könet i samhället, kvinnorna värderades lägre än männen, kvinnor relaterade sig till männen, dessa erfarenheter har präglat deras behov som kvinna.

Luther menade att kvinnligheten grundades i att bli moder² och att en kvinna inte skulle ifrågasätta sin underordnade roll i samhället eftersom det var fullständig likhet mellan män och kvinnor i andligt avseende.³ Kyrkan har haft en strikt hållning till sexualiteten och den som bröt mot det sjätte budet skulle enligt kyrkan drabbas:

"inte bara av världslig utstötning utan också av evig förtappelse".⁴

Det äktenskapliga samlivet var under 1800-talet en akt för fortplantning, men inte bara det. Det var också eller borde vara ett uttryck för makarnas kärlek och gemenskap med varandra.⁵ I mitten av 1800-talet föddes många utomäktenskapliga barn, för dessa barn och mödrar var inte livet lätt. I födelseboken antecknades de som oäkta, en stämpel som följde dem livet ut. De barn som ansågs som äkta barn, förutom de inomäktenskapligt födda barnen angavs i 1734 års lag:

"Aflar man Barn med sin Fäste-qvinna, eller under Äktenskapslöfte, eller i lönskaläge, therå sedan Fästning eller Äktenskap följer; the Barn äro ächta Barn, och Qwinna niuter laggift Hustrus rätt"⁶

² Hammar (1999) s 25

³ Ibid s 31

⁴ Ibid s 197

⁵ Levin (1986) s 41

⁶ Sveriges Rikes Lav av år 1734, GB Kap. V §1 i Håkansson (1999) s 20

1.2 Syfte, hypoteser och frågeställningar

Syftet med undersökningen är först och främst så långt källmaterialet tillåter jämföra skillnaden mellan andelen utomäktenskapligt födda barn i Gävle och Ovanåker under åren 1850 - 1855 och följa dessa utomäktenskapligt födda barn fram till 1860. En avsikt har även varit att genom denna studie få belägg för min hypotes att kvinnorna i Gävle föder fler "oäkta" barn än kvinnorna i Ovanåker samt att Gävle-födda barnens levnadslängd är kortare. Dessutom vill jag även se hur dessa kvinnors livssituation är och eventuellt ändras i och med barnens födelse.

Som bakgrund till min undersökning ger jag en sammanfattande studie för att se vilken funktion äktenskapet har haft för kvinnor. Genom att arbeta efter frågor t ex Hur har äktenskapets karaktär ändrats sedan 1600-talet. Till vilka orsaker har kvinnor ingått äktenskap, enbart av ekonomiska eller rent av för en kärleksrelation? Hur har kyrkan och samhället sett på kvinnor och äktenskap? Den röda tråd som kommer att löpa genom hela uppsatsen är ett genusperspektiv på religion, kvinnor och deras sexualitet.

1.3 Avgränsning, metod och disposition

Till denna uppsats har jag använt mig av två skilda metoder för att få in det material jag behövt för de olika delarna; en litteraturbaserad och en forskningsbaserad. Den förstnämnda delen har jag använt mig av för att ge uppsatsen en god teoretisk bakgrund. Den forskningsbaserade metoden har jag använt mig till den empiriska delen av uppsatsen. Inledningsvis tar jag upp den teoretiska delen av uppsatsen som ligger till grund för de primära källorna. I kapitel ett förklarar jag hur samhällssituationen var i Sverige och berättar vidare om Gävle och Ovanåker. Detta för att ge läsaren en bättre förståelse för människors, speciellt kvinnors livssituation var. Därefter presenteras kyrkans sätt och prästerskapets roll att disciplinera människorna till dugliga undersåtar. I Sverige har samtliga stift s.k. herdaminnen som till skillnad från matriklar och minnesteckningar brukar definieras som:

*"en samling personal historiska uppgifter rörande prästerskapet inom ett visst stift."*⁷

Jag har använt Uppsala stifts herdaminne eftersom Gästrikland och Hälsingland tillhör detta stift. Sedan ger jag en utförligare presentation vad gäller begreppet äktenskap, dess uppkomst, historik och betydelse. I

⁷ Norrman (1980) s 7

kapitel fyra tar jag upp hur kvinnors situation har varit från 1600-talet och framåt, för att sedan i nästa kapitel behandla familjeplanering och barnuppfostran eftersom sexuellt umgänge innebar för många kvinnor barn och familj vilket i en del fall ledde till äktenskap. Den litteraturbaserade delen anser jag är väldigt vid och bred men detta har gjorts i syfte att åskådliggöra en tydligare bakgrundsbild till varför många kvinnor ingick äktenskap. Därefter följer min empiriska del där jag redovisar resultatet om de kvinnor som fött utomäktenskapliga barn i Gävle och Ovanåker, och gör därefter en jämförelse för att slutligen göra jag en sammanfattande diskussion.

Tidsmässigt har studien begränsats till att omfatta tiden 1850-1855, för att andelen utomäktenskapligt födda barn utgör ett förhållandevis stort antal och bör därför begränsas. I min undersökning har jag tagit med de barn som omnämns som oäkta i födelse- och dopboken. Dessutom har jag avgränsat undersökningen geografiskt till Gävle stad och Ovanåkers socken, samt det källmaterial jag använt av har varit mer lättillgängligt med dessa utvalda år. Jag har även avgränsat mig till att endast följa ett visst antal kvinnor. Dels beroende på att den mikrofilmade texten i vissa fall har varit svårläst och svår att tyda. Samt att jag har gjort ett urval av de kvinnor som jag har hittat mer nedtecknade uppgifter över. Den geografiska avgränsningen grundar jag främst på att jag i tidigare studier har undersökt det kyrkliga livet i Edsbyn i slutet av 1800-talet och Gefle fängelset mellan åren 1850-1855 och vill med denna studie fördjupa mina kunskaper om orterna.⁸ Urvalet av min hemort Gävle har även gjorts för att ge både mig själv personligen och läsaren en mer levande och illustrativ bild hur livet och försörjningssituationen var för kvinnor under ovannämnda tid. Bakgrundsstudien är kronologiskt upplagd. I den avslutande diskussionen gör jag en viss komparation med Margareta R. Matovics avhandling Stockholmsäktenskap, hennes studie visar att det var vanligt i Stockholm i mitten av 1800-talet att kvinnor födde utomäktenskapliga barn. Hon visar att det vigsellösa, varaktiga samboendet mellan män och kvinnor började allt oftare att kallas stockholmsäktenskap.⁹

1.4 Källor och källkritik

Mitt källmaterial består av kyrkoböcker, de ursprungliga kyrkoböckerna utgörs av födelse- och dopbok, lysnings- och äktenskapsbok samt död- och begravningsbok. Kyrkobokföringen påbjöds i Sverige först 1608 och genom 1686 års kyrkolag blev bestämmelserna om kyrkobokföringen

⁸ Hansson (1998), (2000)

⁹ Matovics (1984) s 27

riksomfattande.¹⁰ Jag har även använt mig av domböcker. En större del av domböckerna innehåller brott, däribland hor och lägersmål som innebär föräktenskaplig eller utomäktenskaplig förbindelse, otidigt sängalag eller "lönskaläge".¹¹ Med Hor menas att någon av de inblandade parterna, mannen eller kvinnan var gifta. Om båda var gifta på var sitt håll hade de gjort sig skyldiga till dubbelt hor, och var endast en gift benämndes detta brott för enkelt hor.¹² Domböckerna omfattar även stölder, bedrägerier, fylleri, slagsmål och mord. De ger en mycket god bild över människors liv och innehåller inte bara information om straffen och brotten utan även människors levnadsförhållanden. Dessa domböcker innehåller ögonvittnes skildringar av olika situationer i hemmen, på värdshus, på torg och gator. De ger en god inblick hur människor påverkas av sjukdomar, fattigdom m.m. De visar hur relationen var mellan män och kvinnor, herrefolk och tjänstefolk, mellan makten och undersåtar.

Vid tvister rörande trolovning, dess fullbordan eller avbrytande behandlades ärendet av Häradsrätten d.v.s. den lägre judiciella instansen på landsbygden¹³ det häradet där kvinnan var bosatt i. Kvinnan kunde stämman mannen vid den rätt där han fanns om hon ville. När en kvinna blivit lägrad och menade att det skett under äktenskapslöfte och mannen förnekade behandlades ärendet vid den rätt hon blivit.

Till denna uppsats har jag använt mig av födelse- och dopböcker mellan åren 1850 - 1855, lysnings- och vigselböcker mellan åren 1850 -1860, husförhörslängder, död- och begravningsböcker mellan åren 1850 - 1860. Husförhörslängderna innehåller en redovisning av församlingsbornas kunskaper framförallt inom den kristna fostran. Detta mikrofilmade material tillhör Landsarkivet i Härnösand och finns dessutom tillgängligt vid Gävle stadsbibliotek. Dessa typer av material betraktas som kvarlevor med pålitlig äkthet och som tillförlitligt källmaterial.

1.5 Tidigare forskning

Kvinnor, äktenskap och "oäkta barn", sambandet mellan dessa har varit och är ett kärt ämne att skriva om ifall man får döma av antalet avhandlingar, böcker och uppsatser som utgivits i ämnet. Dessutom intresserar sig forskare för förekomsten av religiösa väckelserörelser i

¹⁰ Norrman (1980) s 121

¹¹ Ibid s 123

¹² Frykman (1977) s 32

¹³ Norrman (1980) s 119

kombination med "oäkta" födslar, hög och låg moral. Jag har använt mig av avhandlingar som är skrivna av bland annat historiker och forskare som jag anser kunniga inom sitt ämne och finner dessa mycket tillförlitliga.

Irène Arteus har skrivit en avhandling om ogifta kvinnor och änkor ur alla samhällsgrupper och hur deras möjligheter till försörjning i början på 1800-talet. Hon har koncentrerat sig på Västerås och jämfört sitt material med Örebro och Nora. Hon ville med sin avhandling redovisa varför vissa kvinnor hamnade utanför det manliga hushållet och hur de klarade av det. Arteus granskade ett antals kvinnor liv ur flera aspekter och hon kom fram till att kvinnorna hade väldigt små chanser till att leva ett "skapligt" liv.¹⁴

Inger Hammars "*Emancipation och religion - den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860 – 1900*", är en studie om sambandet mellan svenska kvinnors frigörelse och religionen. Hon redovisar liberala kvinnliga pionjärens åsikter och den debatt som varit i Sverige, dessa pionjärer har gjort sig betydelsefulla för den svenska kvinnorörelsen. I min uppsats refererar jag till hennes resonemang kring vigselritualen och kravet att vara trogen som till stor del gällde kvinnorna. Hon menar att med sekulariseringen kom en ny emancipation som är viktig för den svenska kvinnohistorien.¹⁵

Brita Lövgrens avhandling behandlar frågan om när hemarbetsfrågan blev en politisk fråga i början på 1900-talet, hon fokuserar vid Hemmens forskningsinstituts tillkomst, samt ger konkreta exempel på hur hemarbetet rationaliserades. Lövgren resonerar bl a om kvinnans plats i samhället. Hon diskuterar resultaten på tre olika nivåer; riksdagen, olika föreningar och på individnivå. Enligt henne handlade diskussionerna inte om hemarbete i sig utan om hur kvinnornas uppgift skulle anpassas till ett mer industrialiserat samhälle, det var helt enkelt en fråga om makt. Könen skulle hållas isär, mannens beteende var norm, men Lövgren betonar att det är viktigt att försöka förstå kvinnornas avsikter och agerande utifrån de villkor och den verklighet de agerade för.¹⁶

I "*Kvinnor i stormaktstidens Sverige, Jämmerdal och Fröjdesdal*" av Eva Österberg som huvudredaktör, ger flera historiker en översikt av kvinnors liv och samhälle från 1600-talet och framåt. De menar att kyrkan genom lagar satte gränser och regler för äktenskap, sexualitet och dygd. Bröts

¹⁴ Arteus (1992)

¹⁵ Hammar (1999)

¹⁶ Lövgren (1993)

dessa lagar blev domen hård. Man kan även läsa om skillnaden för kvinnor mellan de olika samhällsskikten. De tar även upp tre olika teser som man ser på kvinnornas situation, framförallt på internationellt nivå.¹⁷

I studier i stads och kommun historia har Sigrid Håkansson skrivit avhandlingen "... *då skall han taga henne till äkta ...*" som handlar om oäkta födslar, äktenskapsmarknad och giftermålssystem i Östsverige och Västsverige 1750-1850. Hon beskriver varför det föddes fler utomäktenskapliga barn i den Östra delen av Sverige. Hon menar att möjligheterna att ingå äktenskap inte var jämt fördelade eftersom det ofta var mannens ekonomiska situation som avgjorde om ett lagligt äktenskap skulle ingås. Hon påstår samtidigt att varje man och kvinna räknade med att från 25 års ålder ingå äktenskap.¹⁸

Jonas Frykmans avhandling; "*Horan i bondesamhället*" ger uppsatsen en inblick i hur djupt de kulturella och samhällsskillnaderna var under 1800-talet i Sverige. Dessutom ger han en beskrivande bild hur ogifta mödrar straffades och bemöttes av samhället, av prästen och kyrkan, av ogifta som gifta män och kvinnor, samt av sina jämnåriga. Han förklarar att dessa kvinnor betraktades som horor, där benämningen hora inte förtjänades genom prostitution utan att de fött ett utomäktenskapligt barn eller om misstanken fanns vid sexuellt umgänge med en gift man.¹⁹

Margareta R. Matovic har skrivit avhandlingen "*Stockholmsäktenskap*", familjebildning och partnerval i Stockholm 1850-1890. Hon menar att under 1800-talet gav huvudstaden namn åt den olegaliserade formen av samlevnad, föräktenskapligt sexuellt umgänge, detta kom att kallas "stockholmsäktenskap" eller "gifta på stockholmska". Hon har följt valet av partner och familjebildnings mönster inom Stockholms olika sociala skikt.

Val av äktenskap var avgörande för barnens sociala status och framtida yrke. Matovic har inriktat sig på att undersöka om ett giftermål gav individen möjligheter att klättra upp eller ner efter samhällsstegen.²⁰ Eftersom äktenskapet tillhör familjehistoria, som är ett enormt stort område, har jag valt att fokusera min studie endast till Sverige.

¹⁷ Österberg (1997)

¹⁸ Håkansson (2000)

¹⁹ Frykman(1977)

²⁰ Matovic (1984)

2. SAMHÄLLET

Sverige var under 1600-talet ett utpräglat agrarsamhälle, där statens skatteintäkter grundades på familjejordbruken, som baserades på äktenskapet. Hushållet var den viktigaste enheten med inneboende släktingar och tjänstefolk. Det var nödvändigt med ett förtroligt umgänge och samarbete mellan byns alla invånare. Den sociala kontrollen var sträng och byns glesa kontakter med yttervärlden påverkade invånarna väldigt lite.²¹ På 1800-talet förutsåg ekonomerna att befolkningen drastiskt skulle öka när invånarna fick det bättre och kunde mäta fler munnar. Detta kunde leda till överbefolkning och fattigdom, arbetarna uppmanades att förbättra sin levnadsstandard genom att skaffa färre barn.²² Sverige var under denna tid ett av de mest mansdominerande samhällen i Europa, men under 1840-talet inleddes ett reformarbete som skulle förbättra kvinnornas ställning. Med ökad livslängd, omflyttning från landsorten in till städerna och den tekniska utvecklingen som industrialiseringen medförde skedde stora förändringar för kvinnorna. Skötseln av den egna familjen separerades från det produktiva arbetet. Könrollerna blev utpräglade; kvinnans värld blev en annan än mannens, hon skulle ensam ta hand om hemarbete och barnuppfostran.²³ I början av 1900-talet fanns skillnader mellan olika gruppers levnadsförhållanden, mellan fattiga och välbärgade, det var även stor skillnad att bo i städerna respektive på landet, eftersom naturhushållningen levde kvar på landsbygden. Detta medförde ett nytt sätt att leva med krav på andra kunskaper som för många var nya. Demokratiska och socialistiska tankegångar manifesterades i jämlikhetssträvanden.²⁴

3. STATENS/KYRKANS KONTROLL OCH FOSTRAN TILL DEN DISCIPLINERADE MÄNNISKAN

Makt har alltid funnits. Krigarmakten härskade under antiken, människor ansåg de egyptiska faraonerna som gudomliga, kyrkan hade makt över folket, kungens makt, den förtryckande makten. Kyrkan var den huvudsakliga förmedlaren av normer i samhället, med prästernas auktoritet som disciplinerade människorna. Fastän Sverige kulturellt och i många fall politiskt sett utgjorde en jämförelsevis en isolerad landsbygd. Där kyrkans "öde" är knutet till vår historia. Sambandet mellan en organiserad kyrka och en svag organiserad statsmakt hör ihop. Jag finner här ingen anledning att gå in på Sveriges kristnande något djupare, men för att förstå kyrkans syn på äktenskapet anser jag att en viss del bör det redogöras för. Den svenska kyrkan var från början en

²¹ Åström (1986) s 74

²² Lignell Du Riehtz (1994) s 128

²³ Ibid s 15

²⁴ Abrahamsson (1987) s 40

lokal bunden missionskyrka, där stormännen och det kämpande kungadömet inordnades i den europeiska kyrkogemenskapen, i både strider och tidvis framträdande förfall som fruktbarande andliga och organiserande arbetet. Kyrkan kämpade principiellt och praktiskt med andligt medel.²⁵ Kyrkans djupa förankring i samhället ger väsentliga förklaringar till det svenska prästerskapets auktoritet och vändning till en suverän kungamakt.

Under 1800-talet genom gick Sverige och även Europa en kristen och religiös renässans, splittring, klyvning, omvandlig och nyskapelse präglade det svenska kyrko- och kulturella livet i Sverige. Övergången från katolicismens till protestantismen förändrade människors tankar och tro på ett sätt som få reformer gjort sedan dess. Det bestod inte enbart av att lära människorna att tro på ett nytt sätt, även vanor, ritualer och förväntningar som förknippades med tron förändrades. Mässorna började predikas på svenska och inte på latin. Frikyrkorörelserna och den ökade sekulariseringen bidrog till ökade krav på religionsfrihet.²⁶ Dessa krav stämde inte riktigt överens med samhällets moraliska syn på utomäktenskaplig sexuell förbindelse.

Den kristna läran om äktenskapet: Ja till barnalstring och nej till sexualiteten. Barnalstringen hörde till äktenskapet och utomäktenskapligt fruktsamhet var ju strängt förbjuden och dessutom straffbart. Äktenskapet var för de eller den som inte kunde eller ville leva i celibat.²⁷ Prästerskapet spelade här en mycket stor och viktig roll som världslig som kyrklig myndighet. Varje dräng och piga i 1800-talets Sverige var medveten om att en överträdelse av någon form medförde att prästen nedtecknade detta vilket följde vederbörande livet ut.²⁸ Om en ogift kvinna födde ett barn medförde detta att kyrkan och församlingen tog avstånd från henne. Kyrkans bemötande gav henne en speciell ställning. Hon blev utstött och placerades under högmässan längst ner vid dörren nära vapenhuset där platserna för socknens fattigaste och utstötta var.²⁹

Staten tog beslag på kyrkans dyrbara saker, även om församlingarnas präster och lekmän hade svårt att acceptera detta.³⁰ Det var den kristna tron som höll samman det världsliga livet. Den som inte bekände sig till den evangelisk-lutherska tron hamnade utanför samhället och förlorade

²⁵ Landberg i Norrman (1980) s 10-11

²⁶ Ibid s 14-16

²⁷ Matovic (1984) s 30

²⁸ Ibid s 29

²⁹ Frykman (1977) s 151

³⁰ Ödman (1994) s 80-82

därmed så gott som alla sociala rättigheter.³¹ Ett exempel på världsliga och kyrkliga ambitioner var att kontrollera människors sexuella beteenden; när en kvinna födde ett oäkta barn var både hon och mannen tvungna att dels böta samt att stå vid pliktpallen eller "horpallen" som den även kallades för, under Söndagsmässan.³² Denna plikt var under 1600- och 1700-talen en kyrklig ritual som i praktiken fungerade som ett skamstraff.³³ Lagen var ett förträffligt redskap för en stark centralmakt att påverka befolkningen.

Många forskare diskuterar om begreppet social disciplinering som statsmakten använde sig av för att forma medborgarna till bestämda roller. På det ideologiska planet påverkade staten genom lagen att människorna skulle bli duktiga, nyttiga och lojala undersåtar. Medborgarna anpassades till statsmaktens användbara och lönsamma roller t ex en god hustru eller husbonde. Social disciplineringen berörde alla samhällsgrupper. Stormaktens värderingar skulle befolkningen helst anamma och därigenom utöva självdisciplin.³⁴

De flesta lagändringarna under 1700-1800-talen medförde straffändringar, denna utveckling tillkom av hänsyn för kvinnor och barn. Marie Lindstedt-Cronberg har skrivit om ogifta mödrar på svensk landsbygd, "Synd och skam", hon menar om man sätter dessa lagar i relation till kvinnornas situation i samhället blir bilden något skiftande och inte alltid så positiv. Främst för att rättspraxis och rättskipning inte stämde överens med den ideologiska intentionen och lagparagraferna.³⁵

4. ÄKTENSKAPET SOM INSTITUTION

Det har spekulerats mycket omkring äktenskapets ursprung. Olika teorier har kommit fram, alltifrån den rent biologiska som härstammar från djuren. Om man tar som exempel de mest människoliknande aporna, där man lever ihop i familjer som mamma, pappa och barn, har mamman det yttersta ansvaret för barnen och pappan ansvarar för försörjningen, ser man ett liknande beteende hos människan. Den varaktiga relationen hos människan kan man förmoda grundar sig i avkommans behov av föräldravård och kvinnans könsdrift som räcker året om. Ett livsviktigt villkor för artens överlevnad var "äktenskapet", en sorts arvedel från någon aplik stamfader.³⁶ Denna teori kan kritiseras, en del tror att människan levde från början i promiskuitet, där männen i en stam delade

³¹ Bergfeldt (1995) s 29-31

³² Ibid s 34

³³ Lindstedt-Cronberg 1997 s 65

³⁴ Andersson-Lennström (1994) s 12

³⁵ Lindstedt-Cronberg (1997) s 61

³⁶ Westermarck (1893) s 21

på kvinnorna, barnens härkomst härleddes till mamman, eftersom det var vanligt att man inte visste vem pappan var.³⁷ I och med detta var polygamin något begränsad, möjligtvis kan man kalla det för en tidig sorts äktenskap och att äktenskapet snarare har sitt ursprung ur familjen än tvärtom.

Inger Hammar menar att den Lutherska kallelseleläran främst grundades i Nya testamentet, Luther säger:

"Såsom nu församlingen är underdånig Kristus, så skola ock hustrurna uti allting wara sina män underdåniga".³⁸

Och menar dessutom att:

"äktenskapet är ett vanskligt företag bör mannen be Gudomen from och dygdig hustru, som kan hjälpa sin man och bära lifwets mödor och besvär".³⁹

Luther ansåg att om mannen inte fick bestämma, och kvinnan ej var lydig och underordnad så var det ett misslyckat äktenskap eftersom;

"Det finnes på jorden ingenting odrägligare och olidligare, än en grälaktig qvinna, som ständigt will regera".⁴⁰

Under vikingatiden byggde familjen på monogama äktenskap; även om en man hade förbindelser - och barn - med flera kvinnor, erkändes en kvinna som hustru. Hur dessa äktenskap ingicks vet man inte. Men allt talar för att det hade formen av ett kontrakt mellan parternas släkter. Det var nödvändigt med ömsesidiga bindande avtal eftersom stora ekonomiska värden stod på spel. Dessa "kontraktsäktenskap" hade emellertid bara en form av parbildning - förbehållet socialt och ekonomiskt jämställda parter. Det var även vanligt med s.k. "frilloförhållanden" d v s informellt ingångna förhållanden utan speciella rättsverkningar. Dessa "frilloförhållanden" skall inte förväxlas med lösa förbindelser eftersom de var varaktiga och byggde på parternas överenskommelse (utom i de fall där kvinnan inte var fri). Barn som var född i dessa förhållanden ärvde efter fader om faderskapet erkändes. Det finns inget som tyder på att den här typen av förhållanden ansågs diskriminerande. Det var vanligt att få dom om äktenskapsskillnad om

³⁷ Casey (1993) s 33 ff

³⁸ Luther (1869) i Hammar (1999) s 58

³⁹ Ibid s 60

⁴⁰ Luther (1869) i Hammar (1999) s 62

någon av parterna hade eller led av någon obotlig, smittsam sjukdom och hade förtigit detta förhållande vid giftermålets ingång. Domstolen dömde även till äktenskapsskillnad om den ena parten hade begått brott som resulterade till fängelsestraff på livstid eller om maken eller maken ”avställt försåt emot den andra makans lif” eller om den drabbat av svår sinnessjukdom som varat minst tre år.

När domstolen dömt till äktenskapsskillnad hänvisade parterna till konsistorium (domstolen) för att få ett s. K. Skiljebrev. Skilsmässor behandlades även om någon av parterna begått hor. I 1734 års lag behandlande giftermålsbalk står att läsa:

*”Gör mannen hor, och vill hustrun ej förlåta honom brott sitt, och hafver hon ej haft sängelag med honom, sedan det henne kunnigt blief: då må skillnad i äktenskapet ske/vid domstolen i den ort, där brottet skett/ och hafve han till henne förverkat hälften av sin giftorätt i boet. Gör hustrun det: vare lag samma, dertill miste hon sin morgongåfva. Hafv de begge hor gjort, och endera men den andra förut ej blifvit förlikt: då må deras äktenskap ej skiljas”.*⁴¹

Det moraliska fördömandet kom från kyrkan som bara godkände de parbildningar som uppfyllde alla krav på ett kristet äktenskap.⁴² Den lutherska kyrkan efter reformationen ansåg sig ha huvudansvar för frågor som rörde äktenskap och sedlighet. De menade att trolovning skulle ske före äktenskapet. Men ingen skulle få trolova sig om de inte kunde Luthers katekes samt att de hade genomfört Herrens heliga nattvard. Denna gräns mellan laga äktenskap och trolovning var flytande och dessa trolovningstraditioner levde kvar i Sverige ända fram till 1900-talet.⁴³

Marie Lindstedt-Cronberg antar att kvinnornas avsikt med sexuella relationer var en önskan att bli gift: Kvinnorna grundade sitt antagande på samhällets norm, att sexuellt umgänge förutsatte äktenskap. Hon skriver vidare att i en tid när sexuellt umgänge betraktades som en del av äktenskapet, kanske kvinnorna kan ha uppfattat detta umgänge som ett äktenskapslöfte, och så länge lagstiftningen var sträng och samhällets förväntningar på mannen - att ingå äktenskap med kvinnan - var strategin förmodligen framgångsrik. Samlag utan formellt

⁴¹ Reuterswärd (1995)

⁴² Sawyer (1992) s 38 ff

⁴³ Hirdman (1992) s 62

äktenskapsavtal, var en kvinnlig underklasstrategi som männen efter hand kunde utnyttja på ett oseriöst sätt.⁴⁴

4.1 1600-talet

Sverige var under denna tid ett utpräglat agrarsamhälle där statens skatteintäkter grundades på familj jordbruken, som baserades på äktenskapet. Även den sociala organisationen vilade på denna konstruktion. Det var en central institution i samhället och det stadgades noggrant vad som gjorde ett äktenskap giltigt eller ogiltigt. Under denna tid var själva "sänggåendet" avgörande. Reformationens män Martin Luther och Olaus Petri började på nytt betrakta begreppet: "de tre kyskhetens stånd" d v s jungfruståndet, det äkta ståndet och änkeståndet. De menade att det var tre olika sätt för kvinnan att förhålla sig till männen. Kyskheten blev ett ideal som kyrkan ansåg balansera den sexuella lusten.⁴⁵

År 1608 antogs Kristoffers landslag som gällande lag med ett tillägg som innehållande vad som skulle hända med dem som begick brott mot någon av tio Guds bud.⁴⁶ Denna lag menade även att den ogifta kvinnan stod under mäns myndighet, fader, bror eller någon annan man i slakten, innan hon ingick äktenskap. Då var det hennes make som hon stod under.⁴⁷ På 1600-talet pågick även diskussioner hur relationer mellan människor skulle upprätthållas och hur straffet skulle vara om någon överträdde dessa regler.⁴⁸ Man menade att en kvinna som begått hor (varit otrogen) orsakade mer skada än om mannen hade begått äktenskapsbrott. Den kvinnliga sfären preciserades noggrant, hon skulle sköta hem och barn. Modern blev symbolen för kvinna, en god moder och ärlig kvinna kännetecknades genom god omvårdnad om hem och familj, man och barn. Den kyrkoordning som kom 1571 talade om de plikter en kvinna hade att uppfylla.⁴⁹ Det var viktigare att lagstifta om relationer mellan människor än om relationen till Gud.⁵⁰

4.2 1700-talet

Könet som begrepp definierades någon gång på 1700-talet. Människan hade ansetts som en enkönsmodell, som byggde på att kvinnan framställdes som en outvecklad man, ansågs under 1700-talet som att mannen och kvinnan hade två skilda kön; tvåkönsmodellen. Äggstockar

⁴⁴ Lindstedt-Cronberg (1997) s 205-206

⁴⁵ Österberg (1997) s 32

⁴⁶ Österberg (1997) s 53

⁴⁷ Ibid s 55

⁴⁸ Ibid s 64

⁴⁹ Ibid s 67

⁵⁰ Ibid s 43

och testiklar som tidigare delat namn skildes åt och de organ som tidigare inte haft någon särskild benämning, t ex slidan fick nu ett namn.⁵¹ En ny kvinnosyn växte fram, hon var inte längre det farliga driftdjuret där hon skulle stoppas, utan nu gällde det att "egga henne till att bejaka det, för den sensualistiske mannens skull".⁵² En orsak till att den kvinnliga lusten bejakades och eggades kan vara upplysningens idéer och tankar. Claes Ekenstam menar i "Kroppens idéhistoria", att 1700-talets kvinnosyn hämtades ur vetenskapliga böcker t ex Flittners "Gyneologie, en älgskogslära" eller Carl von Linnés skrift "Om sättet att tillhopa gå".

Ekenstam anser att Linné var en "*lysande iakttagare*" och med det att hans skrift är en bra representant för 1700-talets syn på sexualiteten.

"Betoningen av de ålderdomliga dragen i Linnés tänkande stärker bilden av honom som förmedlare av traditionella förhållningssätt. Men det är svårt att bestämma vilken klass som skriften representerar".⁵³

Linnés skrift beskriver att en viss blygsel inför sexualiteten finns, det manliga könsorganet kallas för "*Thet hemliga tinget*" eller "*hemlige lemman*". Ekenstam hävdar dock att skriften överlag har en glädjefull och sinnligt bejakande ton.⁵⁴ Kyrkan ansåg fortfarande under denna tid att det fysiska kärlekslivet endast var tillåtet att producera barn, detta i motsats till den mer lättsamma tonen hos Linné. Det framstår därför som en splittring mellan dem, Jarrick påstår i "*Kärlekens makt och tårar*"; "att medeltidens kvinnoförakt och sexualsyn understödde teologin och den medicinska vetenskapen varandra".⁵⁵ Ekenstam menar dock att det viktigaste att belysa under 1700-talet är att en viss jämvikt mellan könens deltagande i sexualiteten växer fram. Det fanns både en lättja men samtidigt en glädje i sexualiteten, även om sexualiteten ansågs i relation till produktionen.

Det var inte enbart kvinnan som var den lustfyllda och tog initiativ. Denna fria sexualsyn låg främst hos allmogen och hos Linné.⁵⁶ Den här tiden har även förknippats med förträngande och förnekande främst av kvinnokroppen, med dess former, lukter, drifter och associationer. Karin Johannisson menar i "Den mörka kontinenten" att trots detta var det

⁵¹ Laqueur (1994) s 173 ff

⁵² Jarrick (1997) s 62

⁵³ Ekenstam(1993) s 180

⁵⁴ Ibid s 182

⁵⁵ Jarrick (1997) s 24

⁵⁶ Ekenstam (1993) s 203

oerhört intressant att beskriva och gestalta kvinnokroppen. Hon förklarar detta med att en stor del av städer växte och detta ledde till att prostitutionen växte. Kvinnokroppen blev mer synlig på bordeller, gator och vid de medicinska besiktningarna där både läkare och polis var närvarande.⁵⁷ Ända fram till 1734 års lag var själva "sänggåendet" avgörande för att ingå äktenskap. Det skulle fullkommas med kyrklig vigsel, även om det ansågs giltigt att paret legat med varandra. En sexuell relation var godkänd om trolovning skett, som var ett avtal mellan kvinnans giftoman (hade under 1600 – och 1700-talen rätt att bestämma över ogift person) och friare, eller helst av både trolovning och vigsel.

De kvinnor som stod till svars för lönskaläge hade inlett ett sexuellt umgänge utan att ett bindande äktenskapsavtal ingåtts mellan mannen och hennes giftoman. Fram till senare delen av 1700-talet tillfrågades mannen av domstolen om han var villig att gifta sig med kvinnan som han hade haft sexuellt umgänge med, i sådana fall halverade blivande böter. Det ofullkomnade äktenskapet infördes i och med 1734-års lag. Detta innebar att mannen var tvungen att ta kvinnan till hustru om de haft sexuellt umgänge under äktenskapslöfte. Fullföljde inte mannen sitt löfte kunde kvinnan ändå förklaras som hans äkta hustru. Lagstiftningens flexibilitet när det gäller äktenskapets ingående kan uppfattas som samhällets långtgående önskan om att människor som påbörjat samlevnad skulle ingå äktenskap.⁵⁸ Detta för att kontrollera och disciplinera människor. I den nyare lagen kom istället vigseln att konstituera äktenskapet. Den äldre formen för äktenskapets ingående levde dock kvar under en längre tid.⁵⁹

4.3 1800-talet

Under 1800-talet betonades motsatserna genom två könsmodellen och kvinnans biologi började tolkas annorlunda, detta ledde till en rad ideologiska problem i det sociala och politiska samhället. Uppdelningen manligt och kvinnligt användes som en kontrast mellan kropp och icke kropp. Kvinnan och mannen var inte lika, de var två artskilda kön med art skilda livsfunktioner. Man ansåg att kvinnan styrdes av sitt kön samtidigt som det var onormalt att hon skulle uppleva sexuella känslor - hon var både kropp och icke kropp.⁶⁰ Prästerna ansåg att kvinnors roll bestod i att vara maka, moder och husmoder. Under denna tid var det ett stort kvinnoöverskott, som ledde till att kvinnorna inte kunde uppfylla denna roll. Inom prästeståndet fördes debatt av olika åsikter om hur kvinnornas

⁵⁷ Johannisson (1994) s 41

⁵⁸ Lindstedt-Cronberg (1997) s 205

⁵⁹ Andersson (1994) s 124-125

⁶⁰ Johannisson (1994) s 48 ff

försörjningsproblem kunde lösas.⁶¹ Inger Hammar tar upp Luthers äktenskapssyn, som menar att män och kvinnor har olika roller i samhället, därför är äktenskapet en förutsättning att samhället skall fungera.⁶²

Kvinnan led inte bara av hennes kropp utan även av olika sjukdomar. Sjukdomar som ansågs typiskt kvinnliga. Ett klassiskt kvinnosymtom är huvudvärken, vanlig på 1800-talet och i våra dagar. I en hälsoundersökning 1865 led drygt 36 procent av flickskoleeleverna av återkommande huvudvärk. Det ansågs som en mycket lämplig ursäkt för olika tillstånd t ex vid menstruation och magbesvär. Huvudvärken var en socialt accepterad ursäkt. Smärtan låg i huvudet som var den förnämsta kroppsdel och passade därför in på det förfinade borgerliga idealet. Huvudvärk associerades länge till överklassens och medelklassens kvinnor.⁶³ I "Den mörka kontinenten" beskriver Karin Johannisson samhällets krav och syn på kvinnorna. Johannisson menar att eftersom kvinnan ansågs mer generaliserbar än mannen d v s att varje kvinna var mer lik varje annan kvinna. Behövdes det en statistisk jämförelse för att få fram ett genom snitt på någon speciell egenskap för att se skillnad på könen.⁶⁴

Det fanns två olika typer av kvinnan, den vackra, ömtåliga, som ingick äktenskap och dels den fula, kloka, den förutbestämda ungmön. Var inte en kvinna vacker var hennes chanser till att ingå äktenskap liten. Med andra ord var en kvinnans största tillgång; skönhet och behag.⁶⁵ För att efterlikna de skönhetsideal som gällde - hög panna, liten rak näsa, vit hy, smäcker kropp med små händer och fötter, lät sig kvinnorna medvetet missköta sig. Många unga kvinnor svält, drack ättika, åt arsenik för att se så späd, blek och bräcklig ut. Kvinnoskelettet avbildades i idealtypiska proportioner med brett bäcken, smal nacke och bröstorg, samt med ett litet huvud. Hennes kroppshållning var också viktig, hon skulle vara oskuldsfull och ömtålig med nätta kropps rörelser, blek och svag, samt så skulle hon dra sig tillbaka vid för mycket sorl och brus. Det var till för att väcka männens beskyddarinstinkt och trygga deras dominans i äktenskapet, men även en följd av svältdiet, brist på vitaminer och mineraler, motion och frisk luft. Samtidigt med alla dessa "krav" på kvinnan betonades även en god hälsa, eftersom kvinnan skulle föda barn.

⁶¹ Hammar (1999) s 17

⁶² Ibid s 24

⁶³ Johannisson (1994) s 125

⁶⁴ Ibid s 43

⁶⁵ Ibid s 50

En mängd rådgivningslitteratur fanns till för kvinnorna. I dessa stod det om kvinnans kost, hår, sömn, fötter, tänder, och underliv. En kvinna skulle samtidigt vara i stillhet och motionera, hon skulle äta men bara lagom och hon skulle sova utan att drömma.⁶⁶ En del unga kvinnor var sjukligt fixerade vid viljan att förbli smala. De slutade äta, samt ägnade sig åt intensiv och överdriven kroppsrörelse. Tolv procent av Sveriges flickskole- elever bedömdes i 1885-års skolhälsoundersökning lida av aptitförlust, d v s det som numera kännetecknas anorexia. Elaine Showalter har tolkat anorexia som en spegel av 1800-talets kvinnoideal; moder och madonna, hora och ängel, kropp och icke-kropp. Unga kvinnor uttryckte genom att kontrollera sitt ätande både rädsla för den vuxna kvinnans sexualitet och kropp samt den viktorianska kvinnosynen; den okroppsliga, bräckliga och dygdiga. Fetma associerades med vulgaritet och låg status.⁶⁷ Men allt detta var i kontrast till de krav som kvinnorna hade på sig i ett äktenskap eftersom där skulle en kvinna inte vara svag, utan där skulle hon vara tålmodig och stark. Skötseln av kvinnokroppen handlade om menstruation, graviditet och moderskap. Menstruation var ett tecken på att flickan höll på att bli kvinna, graviditeten var ett tecken på fullbordad kvinnlighet. När menstruationen började avta och kvinnan inte längre kunde bli gravid ansågs detta som en slutfas. Klimakteriet var en sjukdomsprocess som långsamt kom smygande. Det ansågs som kvinnlighetens död i kvinnan.⁶⁸

Det fanns kvinnor som inte ingick äktenskap, dessa ansågs "misslyckade"⁶⁹ eller så vägrade en del kvinnor att leva upp till kvinnoidealet, och började skriva eller studera på universitet.⁷⁰ Den prostituerade kvinnan ansågs under denna tid som arketyper för den sexuella kvinnan. Hennes sexualitet upplevdes som ett hot och förknippades med asocialitet, smuts och smitta. Vid en onaturlig stark eller snedvriden sexualitet hos en kvinna ansågs hon som prostituerad eller en kvinnlig förbryterska. Många ansåg att den prostituerade kvinnan drevs av omätligt och osläckligt sexuellt begär. Den kvinnliga sexualiteten var därmed livsfarlig. Man ansåg att en sexuellt aktiv kvinna led av mental och moralisk sjukdom och i värsta fall ansågs hon behöva vård.

Den sexuella rädslan upplevdes som driftens hot mot förnuft, kontroll och disciplinering, även om man ansåg att det var farligt om en kvinna var

⁶⁶Johannisson (1994) s 51-53

⁶⁷Ibid s 135-136

⁶⁸Ibid s 109

⁶⁹Ibid s 56

⁷⁰Liversage (1975) s 59

sexuellt aktiv var även frigiditet det. Diskussioner om att det var kvinnans onaturliga tillstånd, när och om hon var sexuellt intresserad ägde rum.⁷¹

Sjukdomen hysteri ansågs vara starkt kopplad till kvinnans kön och sexualitet. Den karakteriserades av utlevande gestik; plötsliga utbrott, svimningar, kvävningssanfäll, snyftningar, skratt, kramp och förlamning: De snabba växlingarna mellan dem ansågs vara ett uttryck av kvinnonaturens labilitet och nyckfullhet. I sjukdomsbilden ingick också sexuell överaptit och en önskan att kokettera och spela med sin sjukdom.⁷²

Under detta århundrade förbättrades förhållandena för kvinnorna framförallt för de ogifta. År 1845 genomfördes lika arvsrätt för män och kvinnor. Ogifta kvinnor blev myndiga år 1858 vid 25 års ålder. Fram till detta år var det även tillåtet för mannen att äga sin hustru. Dessutom genomfördes en liberal näringsfrihetslagstiftning och skråtvånget avskaffades år 1864.

Folkskolorna inrättades i hela landet 1842 och det beslöts att alla pojkar och flickor skulle gå. Kvinnor tilläts att studera på högre nivå, år 1859 inrättades det första folkskoleseminariet för kvinnor och universiteten öppnades för kvinnor 1873. Året därpå 1874 fick de gifta kvinnorna rätten att bestämma över sin inkomst och tio år senare 1884 fick de rätt att bestämma över sin egendom.⁷³

4.4 1900-talet

Fram till 1920 ägde mannen laglig rätt att förfoga över sin hustrus kraft, fortplantningsförmåga och sexualitet.⁷⁴ På 1920-talet fördes den kvinnliga sexualiteten fram genom att Elsie Ottesen-Jensen och RFSU började sin informationskampanj.⁷⁵ Kvinnors situation förbättrades, de fick rösträtt 1921 och inom politiken diskuterades kvinnornas situation, barn och moderskapsfrågan.⁷⁶

Under 1930- och 40-talen kom kvinnans uppgift som maka och mor i fokus i den nya sociala politiken. För att få kvinnor att frivilligt ägna sig åt hemarbete och familjen efter att de yrkesarbetat under krigstiden var att höja hemarbetets status eller att "ge lön för arbetet".⁷⁷ Brita Lövgren

⁷¹ Johannisson (1994) s 63

⁷² Ibid s 150

⁷³ Ohlander (1984) s 19-20

⁷⁴ Levin (1986) s 41

⁷⁵ Johannisson (1994) s 63

⁷⁶ Ohlander (1994) s 19-21

⁷⁷ Lövgren (1993) s 22-23

menar i "Hemarbete som politik" att de politiska diskussionerna om detta inte handlade om hemarbete i sig utan om att kvinnornas uppgift skulle anpassas till ett mer industrialiserat samhälle och att det var en fråga om makt.⁷⁸ Sedan mitten av 1900-talet har den svenska familjen förändrats stort. Samboendet har för många blivit ett alternativ till äktenskapet. Kvinnor förvärvsarbetar i mycket större utsträckning, de har fått större frihet att bestämma över sina liv och planera barn genom preventivmedel och abortlagen. 1974 kom den nya skilsmässolagen som markerade att den som frivilligt ingått äktenskap, har också rätt att upplösa det. I dag gäller endast sex månaders betänketid om paret har barn och det behövs inga förklaringar för att skiljas, det räcker med att en av makarna begär skilsmässa för att den skall genomföras.⁷⁹ Dessa förändringar har bidragit till att antalet skilsmässor har ökat markant sedan åttiotalet.

5. FAMILJEPLANERING OCH BARNUPPFÖSTRAN

Före industrialiseringen levde folk i huvudsak på jordbruk. I det gamla bondesamhället bodde flera personer tillsammans i storfamiljer, där mor- och farföräldrar inkluderades med svågrar, fastrar, mostrar och kusiner. Jordbruket ledde till att flera gårdar var självförsörjande. Det viktigaste elementet menar Jonas Frykman i "*Den kultiverade människan*" var gården och grannskapet, byn och bygden.⁸⁰ Den familjestruktur som vi kan finna idag fanns inte. Idag består en familj av - oftast - två föräldrar som fostrar och tar hand om sina barn, det som vi kallar för kärnfamilj. Forskare är oense huruvida kärnfamiljen är modern, kulturell institution eller inte. Vissa påstår att äktenskapet är ett ursprungligt tillstånd, medan andra menar att det är ett modernt påfund. Att ha familj handlar om att skapa ett hem, upprätthålla familjebanden och ge omsorg utöver de intima banden inom kärnfamiljen⁸¹

Familjebegreppet hade ingen självklar position i det gamla bondesamhället. I självhushållets ekonomi var parbildningen en självklarhet. Ungkarlar och ungmör hade låg status. Änkemän och änkor skyndade att gifta om sig eftersom gårdsproduktionen var baserad på en väl utarbetad och funktionell arbetsfördelning mellan man och kvinna. Frykman menar att parbildningen snarare var ekonomisk än emotionell.⁸²

Kari Moxnes (*Kjernessprengning i Familien? Familieforandring ved Samlivsbrudd og dannelse av nye samliv 1990*) har gjort en kvaliativ studie där hon fann tre betydelser av familj:

⁷⁸ Ibid s 167-169

⁷⁹ Lindholm (1998) s 19

⁸⁰ Frykman (1979) s 74

⁸¹ Björnberg (1994) s 11

⁸² Frykman (1979) s 76

- 1) *Familjen bekräftas genom äktenskapet. Kvinnor och män har en skyldighet att efter bästa förmåga hålla samman eftersom de är olika och bör därför ha olika roller i familjen.*
- 2) *Familjen är ett gemensamt projekt som inte behöver bekräftas med äktenskap. Män och kvinnor är olika och bör därför dela på ansvaret inom familjen efter bästa förmåga. Det fungerar bäst om båda är lika engagerade.*
- 3) *Man kan likna familjen vid ett kontrakt där man ingår ett avtal om en arbetsfördelning, och man håller ihop så länge man anser att man får något ut av kontraktet och så länge som båda parter följer.⁸³*

Dessa tre olika betydelser av familj innebär i stort sett att var och en får bestämma hur de vill ha sin familj. Ser man tillbaka historiskt sett är det som både män och kvinnor alltid har velat; att själv få bestämma. Men det har tagit väldigt lång tid för samhället att inse detta. Förut var det viktigt att följa samhällets skrivna och oskrivna normer. Det är viktigt att nämna att äran hade en stor och viktig kraft och betydelse i det äldre samhället, både individuellt och kollektivt. Den kvinnliga äran hade starkt samband med det sexuella beteendet. En kvinnas ära och status var också beroende av om hon var maka och mor, d v s om hon ingått äktenskap. Därför kunde det kanske vara lockande att sätta sin "jungfruära" på spel för ett kommande äktenskap. Denna strategi misslyckades allt oftare speciellt på 1800-talet. De proletära kvinnorna "låg bort sig" med män som inte var villiga att ingå äktenskap. De födde oäkta barn och var ofta gravida när de gifte sig. Möjligheten att de obesuttna kvinnorna framstod som mindre ärbara fanns, om så var fallet blev de också lättare att utnyttja.⁸⁴

Man har på olika sätt försökt förklara den kraftiga ökningen av utomäktenskapliga barn som ägde rum från mitten av 1700-talet till mitten av 1800-talet. Man har två olika förklaringsgrunder i teorierna. Den ena är de teorier som söker förklaringen i samhällsutvecklingen och befolkningstillväxten och den andra ser i första hand till de normsystem som fanns och som var avgörande.⁸⁵

I den agrara miljön var det ofta vanligt med samlevnad före äktenskapet, men där var den sociala kontrollen så stark, att man gifte sig om kvinnan blev med barn. Denna kontroll fanns inte när döttrarna flyttade in till

⁸³ Björnberg (1994) s 56

⁸⁴ Lindstedt-Cronberg (1997) s 206

⁸⁵ Artaeus (1992) s 117

städerna men beteendet fanns kvar.⁸⁶ William Goode förklarar att varje samhälle har en norm som fördömer utomäktenskaplig fruktsamhet och han hävdar att de är i stark och genomgripande samhällelig förändring, som antalet utomäktenskapliga barn ökar. Detta skulle bero på att de lägsta befolkningsgrupperna inte känner sin integrerade i samhället och att samhällets normer därför inte har någon relevans för dem.⁸⁷

Att bli mor utan att vara gift var en fruktansvärd situation i Sverige under flera århundraden tillbaka och långt in på 1900-talet. Under 1800-talet när andelen ogifta mödrar ökade betydligt, var besvärligheterna av många slag, främst ekonomiska och sociala men även psykologiska. Kvinnor kunde begå mord och självmord för att dölja en handling som inte längre var straffbelagd. Försörjningen av sig själv och barnet var ytterst svår, många gånger fanns bara prostitution eller brott som enda försörjningsmöjligheten. Dessutom fanns samhällets hårda tryck, det moraliska trycket på ogifta personer som man ser på de många barnamorden under denna tid.⁸⁸ Irene Artaeus menar att den rörlighet som de ogifta männen hade i städerna till skillnad från kvinnorna, gjorde det lättare att undkomma ett erkännande av faderskapet och ett givet äktenskapslöfte.⁸⁹

Uppfattningen om barndomen och barnuppfostran har förändrats genom århundradena. Under medeltiden uppfattades inte barndomen som en avskild period i en människas liv. Efter de första småbarnsåren kom barnen att tillhöra samma värld som de vuxna under både arbete och fritid. Barn och vuxna deltog i samma lekar och nöjen.

Aristoteles lär ha sagt:

”... Barnets inbyggda ändamål är att bli vuxet, dessförinnan existerar det endast som en möjlighet, en potentialitet.”

Denna uppfattning har påverkat synen på barn ända in i vår tid. Under 1600-talet började man framställa barnet som svagt och skyldigt, samt i behov av fostran och skydd. Man menade att barnets liv kunde avskiljas från de vuxnas genom speciella lekar och uppfostringsaktiviteter. Kyrkan påverkade synen på barnen. Med kristendomens spridning spreds även dopet. Barnen ansågs vara födda med synd och ondska, genom dopet renades barnet från sin synd och kunde därefter tas upp i den kristna

⁸⁶ Ohlander (1985) s 86

⁸⁷ Ibid s 88

⁸⁸ Lindstedt-Cronberg (1997) s 15

⁸⁹ Artaeus (1992) s 134

församlingen. Modern blev även oren efter förlossningen och återupptogs i församlingen efter vissa dagar. De ogifta mödrarna fick före 1741 göra en offentlig avbön i kyrkan under gudstjänsten, efter detta årtal fick de i stället göra en "enskild skriftning" i sakristian. Efter 1850 avskaffades detta men behölls som straff i vissa områden.⁹⁰

De flesta barns livsvillkor förändrades radikalt under 1800-talet och idag har samhället sett till att barnen inte skall utsättas för något kränkande handling, så länge de är minderåriga. Vi har ju bl a FN:s barnkonvention. Detta innebär vad den kristna människosynen slår fast att alla människor har samma värde. Detta har ju sin grund i tron på Gud som skapare av människan till sin egen avbild och att Gud har en tanke för varje människa.

"Och Gud skapade människan till sin avbild, till Guds avbild skapade han henne, till man och kvinna skapade han dem" 1 Mos 1:27

6. GÄVLE OCH OVANÅKER

6.1 Gävle

1800-talet anses som de mest lyckosamma åren i Gävles historia med stora framgångar på flera områden. Gävle ansågs som Sveriges femte största importhamn.⁹¹ I mitten av detta sekel startades industrialiseringen,⁹² samt den frireligiösa frigörelsen med frikyrkliga byggnader i Gävle.⁹³ Trots dessa lyckosamma år drabbades staden av epidemier. 1853 insjuknade 426 i kolera och 239 avled varav 4 st. var oäkta barn. Gävle hade då 10 000 invånare. Året därpå avled endast två personer. Jag kan inte med 100-procentig säkerhet fastslå detta eftersom jag endast har tittat vad prästen angivit som dödsorsak i död- och begravningsboken, i vissa fall finns ingen dödsorsak angiven på de oäkta barnen, därav min reservation. År 1855 bidrog bl a svält till att många drabbades lätt av infektionssjukdomar på grund av nedsatt motståndskraft. Detta år insjuknade 330 i koleraepidemin och 204 avled varav 2 st. oäkta barn avled. Två år senare 1857 avled 11 stycken varav antalet oäkta barn som avled, reserverar jag mig eftersom den mikrofilmade texten är mycket oläsbar på vissa ställen.⁹⁴ Under denna tid var det kyrkoherde Nordström som verkade i Gävle stad. Han beskrivs som:

⁹⁰ Hirdman (1992) s 77-78

⁹¹ Sterner (1999) s 175

⁹² Ibid s 131, samt avskrift från död- och begravningsböckerna CI:15 1851-1855, CI:16 1856-1859

⁹³ Sterner (1999) s 166

⁹⁴ Ibid s 188-189

”En fäderneslandets och kyrkans värf väl bepröfvad i ämbetkriders och vänners krets, högt uppuren man, ofta hänfäörd af sin varma känsla var han ock om tyckt såsom predikant. Han ägde en lycklig gåfva att vinna sig underordnades tillgifvenhet och hade ännu under gråhårens lockar ett ungdomligt väsende”, var bl. a Riksdagsman 1850-51 och 1853-54.⁹⁵

Tabell 1, Antalet födda barn i Gävle mellan 1850-1855

	1850	1851	1852	1853	1854	1855	Totalt
Utomäktenskapligt födda flickor	23	31	27	22	34	28	165
Utomäktenskapligt födda pojkar	34	32	20	19	33	37	175
Totalt utomäktenskapligt födda barn	57	63	47	41	67	65	340
Totalt inom äktenskapet födda barn	175	231	246	226	233	254	1365
Totalt antal födda barn	232	294	293	267	300	319	1705
% - del utomäktenskapligt födda barn	20	21	16	15	22	20	20

Källa: Gävle Stadsbibliotek, avskrift från födelse- och dopböcker CI:14 1846-1850, CI:15 1851-1855

Tabellen ovan visar att den procentuella delen av utomäktenskapligt födda barn ligger genomsnittligt på 20 %. Förhållandet mellan utomäktenskapligt födda pojkar och flickor, är att det föddes tio fler pojkar än flickor. Åren 1852 och 1853 är det något färre barn som föds, en tänkbar spekulation kan vara att koleran härjade i området och att medborgarna därmed var mer försiktig eller ointresserad av utomäktenskapligt sexuellt umgänge.

Det var vanligt att barnens levnadstid var kort. Flera avled i dagens benämning för plötslig spädbarnsdöd, men även för att mödrarnas levnadssituation var fattig och att det var svårt över huvudtaget få levebröd. I tabell 2, redovisar jag de barn som avlider fram till tio års ålder av de barns som föddes i ovanstående tabell.

⁹⁵ Nyström (1893) s 419

Tabell 2, Andel oäkta födda barn i Gävle som avlider mellan 1850-1860

År	0-1 år	1-2 år	2-3 år	3-4 år	4 år och äldre	Totalt
1850	27	X	X	X	X	27
1851	31	1	X	X	X	32
1852	25	5	1	X	X	31
1853	21	5	5	X	X	31
1854	10	2	2	1	X	15
1855	15	2	1	X	X	17
1856	9	2	3	2	X	16
(1857)	X	X	X	X	X	X
1858	X	X	X	4	2	6
1859	X	X	X	X	2	2
1860	X	X	X	X	3	3
Totalt	138	17	12	7	7	180

Källa: Gävle Stadsbibliotek, avskrift från död- och begravningsböcker CI:14 1846-1850, CI:15 1851-1855, CI:16 1856-1859, CI:17 1860

Denna tabell visar att större delen av de barn som avlider gör det före ett års ålder, procentuellt är det 40,5 % av de utomäktenskapliga barnen som föds mellan 1850-1855 som avlider före ett års ålder. Det anser jag vara en hög siffra. Som jag tidigare kommenterat i uppsatsen finns inte 1857 med eftersom mikrokorten gällande detta år var svårtydligt. Men av totalt 340 utomäktenskapligt födda barn visar siffrorna att det är 180 barn av dem som avlidit före tio års ålder, det utgör totalt 53 %.

För att försöka förstå kvinnornas levnadsförhållanden, ur ett socialt perspektiv, är ett sätt att se hur de benämndes i födelse- och dopboken. Men det är en omöjlighet att få ett rättvist resultat utifrån yrkesbenämning och levnadsförhållanden på fäderna till de oäkta barnens mödrar, och därmed fastställa kvinnornas ekonomiska och sociala klass. Detta dels på grund av att yrkena egentligen inte direkt visar den inkomst kvinnan hade eller hur hennes levnadssituation var, samt att större delen av kvinnorna benämndes som pigor, i dessa fall angavs ej yrket på kvinnans fader. Jag har valt att visa alla yrkesbenämningarna på de ogifta mödrarnas fäder, som uppgavs i födelse- och dopböckerna för att ge en mer detaljerad beskrivning.

Min indelning av de representerade yrkena ser ut som följer:

- 1. Hantverk och Industri:** dagakarlar, arbetare, tobaksarbetare, garveriarbetare, smed, skomakare, skräddarmästare, tegelbruksarbetare, fabriksarbetare, kolhagsarbetare.

2. **Jord- och skogsbruk:** lantbrukare, bonde, torpare, timmerman, husman, skogshuggare.
3. **Tjänstefolk:** pigor, drängar, tjänsteflicka.
4. **Kommunikation/Handel/Service:** Sjökapten, sjöman, styrman, skeppare, stadsbetjänt, gästgivare, handlare.
5. **Trolovade:** Kvinnor som vid barnet födelse är trolovade
6. **Övriga:** yrken som inte kan fastställas till någon ovanstående: där fadern arbetar inom artilleriet, kvinnorna är änkor, ljusstöperska, hushållerskor, hustrur eller mamseller.
7. **Okända:** oläsliga eller inga uppgifter är nedtecknade.

Tabell 3, De oäkta barnens mödrars sociala ställning i Gävle

Årtal	Hantverk- industri	Jord- och skogsbruk	Tjänste- folk	Komm./ handel/ service	För- lovade	Övriga	Okänd	Totalt
1850	3	1	43	5	x	3	2	57
1851	2	3	41	8	1	2	6	63
1852	3	2	32	5	1	3	1	47
1853	2	3	32	X	1	1	2	41
1854	4	4	45	4	3	4	3	67
1855	6	2	36	7	2	5	7	65
Totalt	20	15	229	29	8	18	21	430

Källa: Gävle Stadsbibliotek, avskrift från födelse- och dopboken CI:14 1846-1850, CI:15 1851-1855

Tabellen ovan visar att andelen kvinnor (och deras faders benämning) som fött utomäktenskapligt födda barn som hör till tjänstfolkssektorn är drygt 50 %, och större delen av dem benämndes som pigor i födelse- och dopboken.

Av de i studien undersökta utomäktenskapligt födda barn har jag valt ut några mödrar och färder slumpvis, som jag berättar lite kortfattat om. Bland annat om den 28-årige kopparslagaren Karl-Gustaf Julius Therbom och den åtta år äldre pigan Catharina Löfstrand fick en oäkta son, Leonard den 3 december 1850. Året därpå den 22 april ingick de äktenskap. Catharina hade en oäkta dotter sedan tidigare. Paret fick ytterligare två till barn 1852 och 1854 men dessa föddes inom äktenskapet. De hade även en piga Anna-Brita Bäcklin som även hon födde en oäkta son Augustin i August 1850.⁹⁶

⁹⁶ Gävle Stadsbibliotek, avskrift från födelse – och dopbok CI:14 1846-1850 och CI:15 1851-1855, lysnings- och vigsel bok CI:15 1851-1855, Husförhörslängd AI:14 C 1851-1855

Sjökaptenen Olof Brodins piga 29-åriga Anna-Maria Nordlund födde en oäkta dotter 1852. Det visade sig senare att det var sjökapten Brodin som var fader till barnet.⁹⁷

Förrymde sjömannen ... Lindgrens hustru Catharina födde vid 32-års ålder en oäkta son den 15 juni 1852, Erik-Leonard, som dog två år senare den 15 augusti 1854. Två dagar efter avled även modern. Hon efterlämnade sig tre barn, Johan-Oskar, Hedvig-Johanna och Matilda som alla var födda inomäktenskapet. De Placerades ut till tre olika hem.⁹⁸

16-åriga pigan Charlotta-Wilhelmina födde en oäkta son Karl-Adolf 1853, samt en oäkta dotter Chatarina-Charlotta den 10 oktober 1855, flickan avled en månad senare den 11 november. Charlotta-Wilhelmina flyttade med sin som till Örebro före årets slut.⁹⁹

Erik Boströms änka Helena Jagare, 38 år födde en oäkta som fick namnet Fredrik 1852, flyttade hela åtta gånger mellan 1852-1860.¹⁰⁰ Fattighjonet Augusta Lindberg födde en oäkta dotter Anna-Louisa 1851, hon blev ett "barnhusbarn" efter det att modern avled 1854.¹⁰¹

6.2 Ovanåker

Ovanåkers socken (*Socken* är en benämning om ett område vars befolkning sökte sig till samma kyrka.¹⁰²) ligger i landskapet Hälsingland. Här dominerade jordbruket, men linodlingen var också ekonomiskt mycket lönsam. I varje socken fanns en Sockennämnd som var ett förvaltande och verkställande organ, som fr.o.m. 1843 övertog vissa av kyrkorådets ärenden såsom hälsovård och ordningsfrågor, och det var vid *Sockenstämman* som den beslutande sammankomsten av socknens (jordägande) män där både kyrkliga och kommunala frågor avgjordes.¹⁰³ I varje sockennämnd var det brukligt att det var kyrkoherden som var ordförande. I Ovanåker under denna tid var det J E Tjerneld som var kyrkoherde. Han beskrivs som en händig man i slöjd och smide, nykterhetsstävare och med en "*flärdslös karaktär*", han värnade om

⁹⁷ Ibid, avskrift från födelse – och dopbok CI:15 1851-1855, Husförhörslängd AI:14 E1851-1855

⁹⁸ Ibid avskrift från födelse – och dopbok CI:15 1851-1855, Död- och begravningsbok CI:15 1851-1855, Husförhörslängd AI:14 D1851-1855

⁹⁹ Ibid, avskrift från födelse – och dopbok CI:15 1851-1855, Död- och begravningsbok CI:15 1851-1855, Husförhörslängd AI:14 E1851-1855

¹⁰⁰ Ibid, avskrift från födelse – och dopbok CI:15 1851-1855, Husförhörslängd AI:14 A1851-1855, AI 15:A 1856-1860

¹⁰¹ Ibid, avskrift från födelse – och dopbok CI:15 1851-1855, Husförhörslängd AI:14 A1851-1855, AI 15:A 1856-1860, död- och begravningsbok CI:15 1851-1855

¹⁰² Norrman (1980) s 127

¹⁰³ Ibid s 128

jordbruket. Samt att han var för jordbrukets höjande.¹⁰⁴ I Denna socken föddes det även utomäktenskapliga barn. Jag redovisar dem i nedanstående tabell.

Tabell 4, Antalet födda barn i Ovanåker mellan 1850-1855

	1850	1851	1852	1853	1854	1855	Totalt
Utomäktenskapligt födda flickor	5	3	5	5	5	5	28
Utomäktenskapligt födda pojkar	4	4	3	5	5	6	26
Totalt utomäktenskapligt födda barn	9	7	8	10	10	11	55
Totalt inom äktenskapet födda barn	71	80	73	76	95	76	471
Totalt antal födda barn	80	87	81	86	105	87	525
% - del utomäktenskapligt födda barn	11 %	9 %	10 %	12 %	10 %	13 %	10 %

Källa: Gävle Stadsbibliotek, avskrift från födelse- och dopböcker C: 2 1844-1855

Tabell 4, visar att andelen oäkta barn som föddes under den undersökta tiden i Ovanåker uppgår till ca 10 % av den totala andelen födda barn. Förhållandet mellan flickor och pojkar är i stort sett jämnt, endast två mer flickor är födda än pojkar. Anledningen till att år 1854 visar att ca 20 barn mer föddes detta år än resterande år, har jag inte funnit någon förklaring till. Eftersom min studie omfattar endast dessa år har jag inte tittat på åren före och efter, om antalet totalt födda barn skiftar eller håller sig på denna nivå. I nedanstående tabell, redovisar jag de utomäktenskapligt födda barn, enligt tabell fem, som avled före tio års ålder.

¹⁰⁴ Nyström (1893) s 23

Tabell 5, Andelen oäkta födda barn som avlider mellan 1850-1860

	0-1 år	1-2 år	2-3 år	3-4 år	4 år och äldre	Totalt
1850	1	X	X	X	X	1
1851	X	X	X	X	X	X
1852	1	X	x	X	x	1
1853	4	1	X	X	X	5
1854	3	1	2	1	X	6
1855	1	1	X	X	X	3
1856	X	x	x	1	X	1
1857	X	X	X	X	1	1
1858	X	X	X	1	1	2
1859	X	X	X	X	x	x
1860	X	X	X	X	1	1
Totalt	10	3	2	3	3	21

Källa: Gävle Stadsbibliotek, Avskrift från dödboken F:2 1804-1861

Tabellen ovan visar att andelen utomäktenskapligt födda barn mellan 1850-1855, som avlider inom innan de uppnått ett års ålder är 19 %. Av totalt 55 utomäktenskapligt födda barn är det 38 % som avlider upp till tio års ålder. Av de barn som avlider är det drygt hälften av dessa som avlider mellan 0-1 år. År 1853 och 1854 avled hälften av de barn som avled. Jag har inte funnit någon anteckning om kolera eller någon annan smittsam sjukdom som dödsorsak.

För att försöka förstå kvinnornas levnadsförhållanden i Ovanåker, ur ett socialt perspektiv, är ett sätt att se hur de benämndes i födelse- och dopboken. Men det är en omöjlighet att få ett rättvist resultat av ett utifrån yrkesbenämningen och levnadsförhållanden på fäderna till de oäkta barnens mödrar, och därmed fastställa kvinnornas ekonomiska och sociala klass. Detta dels på grund av att yrkena egentligen inte direkt visar den inkomst kvinnan hade eller hur hennes levnadssituation var, samt att större delen av kvinnorna benämndes som pigor, i dessa fall angavs ej yrket på kvinnans fader. Jag har valt att visa alla yrkesbenämningarna på de ogifta mödrarnas fäder, som uppgavs i födelse- och dopböckerna för att ge en mer detaljerad beskrivning.

Min indelning av de representerade yrkena ser ut som följer:

- 1. Tjänstefolk:** pigor.
- 2. Jord- och skogsbruk:** lantbrukare, bonde, torpare, husman.
- 3. Hantverk och Industri:** dagakarl, arbetare, tegelbruksarbetare,
- 4. Trolovade:** Kvinnor som vid barnet födelse är trolovade
- 5. Övriga:** yrken som inte kan fastställas till någon ovanstående: kvinnorna är änkor, hushållerskor.
- 6. Okända:** oläsliga eller inga uppgifter är nedtecknade.

Tabell 6, De oäkta barnens mödrars sociala status i Ovanåker

	1850	1851	1852	1853	1854	1855	Totalt
Tjänstefolk	6	3	4	6	1	3	23
Jordbruk- och skogsbruk	1	3	2	2	2	3	13
Hantverk och industri	1	1	1	1	X	X	4
Trolovade	X	X	X	x	4	2	6
Övriga	1	X	X	1	2	1	5
Okänd	X	X	1	X	1	2	4
Totalt	9	7	8	10	10	11	55

Källa: Gävle Stadsbibliotek, avskrift från födelse- och dopboken C: 2 1844-1858

Tabellen ovan visar att de flesta mödrarna kommer från tjänstefolket. Där större delen av kvinnorna benämndes som pigor i födelse- och dopboken.

Av de i studien undersökta utomäktenskapligt födda barn har jag valt ut ett antal mödrar och färder. Bland annat Marta Ersdotter som födde år 1852 oäkta sonen Erik, hon var piga hos gästgivaren Jon Larsson i Edsbyn, tre år senare 1855 flyttade hon till Alfta. Där hon bodde tillsammans med drängen "Gädd-Erik Olsson", han är den "trolige" fadern, om man skall tro på prästens privata antagande enligt dennes anteckningar i födelse- och dopboken.¹⁰⁵ Den 23-åriga Ella födde år 1850 en oäkta dotter som fick namnet Marta. Innan hon födde dottern flyttade hon hem till sin far nybyggaren Per Ericsson och var bosatt där under ett år för att sedan ta anställning som piga.¹⁰⁶ Detta förekom mycket ofta, de gravida kvinnorna flyttade hem till sina föräldrar vid ett oäkta barns födelse, för att efter något år senare flytta vidare. I enstaka fall hände det att de lämnade kvar barnet hos sina föräldrar. Det gjorde en av döttrarna till den avskedade soldaten Erik Sparring. Han hade två döttrar där båda födde oäkta barn. Den ena dottern Marta födde en son Erik 1852 och två år senare 1854 en dotter Kerstin. Här finns ingen angiven fader. Eriks andra dotter Ella födde även hon en oäkta dotter 1852, i hennes fall visade det sig senare att fader var torparsonen Erik Persson. Ella lämnade kvar sin dotter hos sina föräldrar för att flytta 1856 till Bonden Olof Åkerberg för att där ta anställning som piga.¹⁰⁷ Soldatdottern Marta Nilsson födde tvillingpojkar den 18 juli 1852, ingen

¹⁰⁵ Gävle Stadsbibliotek, avskrift från Födelse- och dopbok C:2 år 1844-1858, Husförhörslängd AI:16 år 1847-1857

¹⁰⁶ Ibid, avskrift från Födelse- och dopbok C:2 år 1844-1858, Husförhörslängd AI:17 år 1852-1860

¹⁰⁷ Ibid, avskrift från Födelse- och dopbok C:2 år 1844-1858, Husförhörslängd AI:16 år 1847-1857 och AI:17 1852-1860, lysnings- och vigselbok E:2 år 1804-1861

fader finns angiven. En av pojkarna avled tre dagar senare. Hennes andra son Nils avled året därpå den 11 februari 1853 i brödfeber. I dödboken för den sistnämnda sonen dök faderns namn upp, drängen Jonas Erson.¹⁰⁸ Att livet var tufft under denna tid var inte endast för de oäkta barnen och deras mödrar, det var det även för de människor som var riktigt fattiga. Rotebergsbonden hade två döttrar som båda var straffad för stöld, dessutom hade han en dotter Helena som födde en oäkta dotter 1855, tio år tidigare hade hon även fött en oäkta dotter. Denna Helena bodde hos sina föräldrar som var mycket fattig.¹⁰⁹

Under denna tid var det vanligt att de som vi idag kallar för utslagna människor hette fattighjon. I Ovanåker födde fattighjonet "klors-Carin" som själv var ett oäkta barn en dotter 1854 som fick namnet Elin. Denna flicka dog fyra år gammal år 1859.¹¹⁰ Större delen av de undersökta kvinnorna i denna studie levde ensamma med sina oäkta barn eller med sina föräldrar. I några fall ingick någon kvinna äktenskap med fadern till barnet eller med någon annan man. Min studie har jag som tidigare redogjort begränsat mig till tio år, om jag följt dessa kvinnor under en längre tid har jag förmodligen funnit fler kvinnor som ingått äktenskap. En kvinna som gifte sig med fadern till hennes utomäktenskapliga barn, var 30-åriga pigan Margta Olsdotter som födde en dotter 1850, som också fick namnet Margta. Fader till flickan var husmannen Anders Andersson och giftermål mellan Anders och Margta skedde 1856. Samma år flyttade Anders till en annan gård samtidigt som Margta bodde kvar hos sina föräldrar. Margta födde även två döttrar till 1858 och 1859. I födelse- och dopboken nämns dessa döttrar som oäkta.¹¹¹ Det förekom även att kvinnorna var redan gravida när lysningen deklarerades och äktenskapet ingick. Så var fallet med Gjuteriarbetar-dottern Johanna Skärberg som flyttade till Ovanåkers socken från Garpenberg 1848. Lysningsdatumet den 23 juni 1850, tillsammans med Johan Petter Säfström och datum för deras vigsel är 19 juli. Paret födde en dotter sex månader senare den 27 december samma år. Jag förmodar att Johanna var redan gravid när lysningen skedde.¹¹² Våld mot kvinnor förekom, i enstaka fall blev mannen straffad. För Kjerstin Andersdotter innebar en midsommarafton en oönskad graviditet

¹⁰⁸ Ibid, avskrift från Födelse- och dopbok C:2 år 1844-1858, Död- och begravningsbok F:2 år 1804-1861

¹⁰⁹ Gävle Stadsbibliotek, avskrift från Födelse- och dopbok C:2 år 1844-1858, Husförhörlängd AI:16 år 1847-1857 Alfta Tingslag, Dombok, GH 2932

¹¹⁰ Gävle Stadsbibliotek, avskrift från Födelse- och dopbok C:2 år 1844-1858, Död- och begravningsbok F:2 år 1804-1861

¹¹¹ Ibid, avskrift från Födelse- och dopbok C:2 år 1844-1858, Lysnings- och vigselbok E:2 år 1804-1861 Husförhörlängder AI:16 år 1847-1857, AI:17 år 1852-1860

¹¹² Ibid, avskrift från Födelse- och dopbok C:2 år 1844-1858, Lysnings- och vigselbok E:2 år 1804-1861

sedan en man förgripit sig på henne. Hon väcker åtal mot mannen och i domstolshandlingarna står det:

"... Kjerstin Andersdotter förmådde att hon efter köttsligt umgänge med Lars Larsson i midsommar under det som i "Mistals-fäborna" blifvit grafvid och den 8 februari detta år framfött ett flickebarn i dopet kallat Kjerstin".

Det trovärdiga (enligt nämndemannen) vittnet pigan Kjerstin Jonsdotter berättar:

"Omkring 10 ... Lars Larsson det inkommt och efter en stunds förlopp kastat Kjerstin Andersdotter om kull på sängen der de bägge efter blifvit liggande tillsammans med pels omkring en half tima, då en gube ankom för att påtända en tobakspiga som Lars Larsson sedemera gjort sällskap därifrån".

Detta åtal har skjutits upp flera gånger. Lars Larsson var bondson och verkade anses som trovärdig även han, och att detta skedde under alkoholens berusning ansågs försvarligt. Jag förmodar att i denna mansdominerande värld var det ett stort steg för kvinnorna att väcka åtal mot en man och dessutom betraktas som trovärdiga. Även om mannen ålades att betala underhåll för barnet och att åtalet sköts upp otaliga gånger var det i alla fall ett steg i rätt riktning.¹¹³

6.3 Jämförelse mellan Ovanåker och Gävle

Mina slutsatser:

- Av de resultat som jag har fått fram visar det sig att det var mer acceptabelt med utomäktenskapligt sexuellt umgänge i Gävle än vad det var i Ovanåker. Gävles siffror är 20 % och för Ovanåker är det 10 % antal utomäktenskapligt födda barn.
- Endast en väldigt liten andel av de kvinnor som födde oäkta barn var själva födda oäkta, detta gäller i både Gävle och Ovanåker.
- De oäkta barnen var fördelade på flertalet kvinnor, och det var endast få som födde fler än ett barn.
- Flertalet av de kvinnor som födde oäkta barn flyttade ofta till sina föräldrar inför barnets födelse och sedan vidare under barnets levnad.
- Flertalet av kvinnorna flyttade ofta flera gånger efter att de fött utomäktenskapligt barn.

¹¹³ Gävle Stadsbibliotek, avskrift från Alfta Tingslags Dombok, GH 2931-2935

- Flertalet av kvinnorna i både Gävle och Ovanåker, benämndes som pigor i födelse- och dopböckerna. Att tjäna som piga var en fas i livet som de flesta kvinnorna passerade i samt att det var även det enda "yrket" en kvinna tilläts ha.¹¹⁴

Tabell 7, Procentuell fördelning av utomäktenskapligt födda barn i Gävle och Ovanåker mellan 1850-1855

	1850	1851	1852	1853	1854	1855	Totalt
Gävle	20 %	21 %	16 %	15 %	22 %	20 %	20%
Ovanåker	11 %	9 %	10 %	12 %	10 %	13 %	10 %
Totalt	21 %	18%	15 %	14 %	19 %	19 %	18 %

Källa: Gävle Stadsbibliotek, Gävle-avskrift från födelse- och dopboken CI:14 1846-1850, CI:15 1851-1855, Ovanåker-avskrift från födelse- och dopböcker C: 2 1844-1855

Ovanstående visar att Gävle har högre andel utomäktenskapligt födda barn. I tabellen nedanför redovisas siffror för de utomäktenskapligt födda barn som avlider innan de uppnått ett års ålder. Resultatet visar som jag nämnt i ovanstående punkter att fler barn födda i Gävle avlider inom ett års ålder.

Tabell 8, Procentuellt fördelning av utomäktenskapligt födda som avlider mellan 0-1 år i Gävle och Ovanåker år 1850-1855

	1850	1851	1852	1853	1854	1855	Totalt
Gävle	47 %	49 %	53 %	51 %	15 %	23 %	38 %
Ovanåker	12 %	X	12 %	40 %	30 %	9 %	18 %
Totalt	42 %	44 %	47 %	49 %	17 %	21 %	35 %

Källa: Gävle Stadsbibliotek, Gävle-avskrift från död- och begravningsböcker CI:14 1846-1850, CI:15 1851-1855, CI:16 1856-1859, CI:17 1860, Ovanåker-avskrift från dödboken F:2 1804-1861

Tabell 9, Procentuell fördelning av kvinnorna tillhörande tjänstefolk i Gävle och Ovanåker

	1850	1851	1852	1853	1854	1855	Totalt
Gävle	75 %	65 %	68 %	78 %	67 %	55 %	53 %
Ovanåker	67 %	43 %	50 %	60 %	10 %	27 %	42 %
Totalt	74 %	63 %	64 %	74 %	60 %	38 %	52 %

Källa: Gävle Stadsbibliotek, Gävle-avskrift från födelse- och dopboken CI:14 1846-1850, CI:15 1851-1855, Ovanåker-avskrift från födelse- och dopböcker C: 2 1844-1855

¹¹⁴ Frykman (1977) s 159

Tabellen ovan visar att större delen av kvinnorna i både Gävle och Ovanåker tillhörde tjänstefolket, och hade benämningen piga.

Att det är geografiska skillnader mellan Gävle och Ovanåker är inte förvånande. Det känns som om det är naturligt eftersom Sverige var i början av industrialiseringen. Män och kvinnor flyttade in till staden, ett nytt levnadssätt bildades. Man var inte lika beroende av varandras hjälp som man var hemma på landbygden. Dessutom fanns inte den moraliska kontrollen, detta bidrog till att männen och kvinnorna kunde välja partner i större utsträckning än förut. Detta med att män och kvinnor inte ingick äktenskap i samma utsträckning som tidigare kunde detta även anses som ett misstroende mot det svenska samhället, mot kyrkan eller den rådande sexualmoralen som fanns. Var den ogifta moderna ogift kunde hon behålla sitt arbete, den ekonomiska och personliga integriteten behölls. Men både kvinnan och mannen blev fördömd av kyrkan som motarbetade detta syndfulla leverne ihärdigt.¹¹⁵ Det känns lite som naturligt att i Ovanåker var kyrkans auktoritär högre. I Ovanåker hade de övriga medborgarna större kontroll på kvinnornas levnadssätt.

7. SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Det svenska samhället har genomgått många förändringar sedan 1600-talet, de största skedde under 1800-talet. De tydligaste förändringarna var befolkningsökningen, jordbrukets omstrukturering och industrialiseringen. Dessa förändringar medförde i sin tur en mängd andra bl.a. familjestrukturen och kvinnornas situation. Hur dessa förändringar hänger samman och hur de har påverkat kvinnorna är både forskare och historiker knappt överens. Min avsikt med den teoretiska delen av uppsatsen var inte att särskilja dessa åsikter utan att försöka sammanställa dessa till en studie - om kvinnors avsikt med att ingå äktenskap. Genom att arbeta efter frågan: Vad äktenskapet har inneburit för kvinnor. Dessutom ville jag med min empiriska studie jämföra skillnaden, samt fördjupa mina kunskaper mellan ogifta mödrars livssituation i Gävle och Ovanåker. Min studie av Ovanåker och Gävle visar andelen ogifta kvinnor som fött barn mellan 1850-1855 skilde sig något mellan orterna, och att större delen av kvinnorna inte ingick äktenskap under den undersökta tiden. Men jag har valt att inte redovisa det sistnämndas siffror, anledningarna är många. Först och främst för att min huvudfråga var att se efter och jämföra andelen utomäktenskapligt födda barn, men även dels för att jag själv anser dessa siffror vara

¹¹⁵ Matovic (1984) s 24

bristfälliga, eftersom jag har valt att endast följa ett fåtal av kvinnorna under en 10-årsperiod, och därmed funnit att det är få kvinnor som ingått äktenskap, men även de som ingått äktenskap. Detta urval har gjorts på grund av tidsbrist som alltid kommer med. Men även en mycket viktig aspekt är att en stor del av tiden har gått åt att tyda källmaterialet. Eftersom mitt val av undersökningsområde innebar att titta på handskrivet källmaterial, skrivet med en 1800-tals text som inte alltid var lättläst. Att tyda personliga handstilar som kan skiftas mycket av olika anledningar och detta tog betydligt mer tid än vad jag trodde från början. Dessutom innebär det att sitta framför dessa "mikrofilmsmaskiner" att ögonen blir ansträngda och trötta, det är lätt att koncentrationen faller efter ett par timmar. Till detta bör ändå räknas med att när jag har funnit några av, som jag kallar dem för, "mina kvinnor" kändes det som en vinst varje gång. Dessutom när jag kunde följa deras levnad under tio år.

Andelen oäkta födda barn i Gävle ligger runt 20 % medan i Ovanåker ligger den på endast 10 % (redovisas i tabeller 1,4 och 7). Därmed anser jag att jag har fått svar på min hypotes om att kvinnor som levde i Gävle under mitten av 1800-talet födde mer utomäktenskapligt födda barn än kvinnor som levde i Ovanåker. Man kan även tolka detta som att kvinnor och även män i Gävle var mer öppna med att ha utomäktenskapligt sexuellt umgänge, än männen och kvinnorna var i Ovanåker. En orsak till detta är att på landsbygden var kyrkans kontroll fortfarande stor. Jämför man de redovisade siffrorna gällande Gävle och Ovanåker med Margareta R. Matovics siffror som rör Stockholm där hela 41 % av alla födda barn föddes av ogifta föräldrar. Så ser man den geografiska skillnaden och skillnaden mellan stad och landsbygd. Matovics menar att medborgarnas syn på äktenskapet innebar att män och kvinnor bytte tjänster med varandra. Kvinnan bidrog med arbetskraft och reproduktionsförmåga mot att hon fick ekonomiskt understöd från mannen.¹¹⁶ Att ingå äktenskap kan ses som en typ avtal som kunde innebära att kvinnans frihet minskades och genom hennes barnalstringsförmåga fick hon ett marknadsvärde.¹¹⁷ Men inte att förglömna även en sexualgemenskap som en egendomsgemenskap.¹¹⁸ Hennes slutsatser delas med Sigrid Håkansson som menar att även om de gifta kvinnorna stod högst upp inom den kvinnliga hierarkin och de ogifta befann sig längst ner kanske livet ändå var drägligare för dessa. Håkansson kommenterar detta med att den gifta kvinnan levde i ett hus som endast ingick i anställningen och som hon vid eventuell mannens bortgång skulle flytta ifrån. Då kanske det ändå var bättre att leva ensam

¹¹⁶ Matovic (1984) s 17

¹¹⁷ Ibid s 19

¹¹⁸ Ibid s 34

med sitt barn och inte leva med den vetskapen att man stod utan någonting vid eventuell makes bortgång.

Äktenskap har varit och är enligt mig fortfarande en samhällsfråga. Kvinnans uppgift som maka och mor har inte genomgått någon större förändring, men som kvinna har kvinnorna kommit i ett helt annat fokus. Äktenskapet var under tidig modern tid en central institution i samhället. Även den sociala organisationen vilade på denna konstruktion. Samhället agerade för att sammanföra kvinnan och mannen i äktenskap.

I lagstiftningen framkom det tydligt att äktenskap var den enda formen för sexuell samvaro som accepterades av samhället. Parterna i ett lägesmål utsattes ofta för ett visst tryck av psykologisk och ekonomisk karaktär av domstolen. Detta tryck utsattes parterna efter en utomäktenskaplig sexuell förbindelse som lett till graviditet. Kristendomens budskap menade att kvinnan i religiöst avseende var mannens jämlike, eftersom inför Gud hade alla människor samma värde. Men med kristendomen kom en ny syn på utomäktenskapliga förbindelser. Eftersom äktenskapet var ett av kyrkans sakrament fick det inte vanhelgas genom synd. Denna syn har ändrats mycket eftersom dagens äktenskap är till största delen en privatsak mellan könen även om äktenskapet ser ut på samma sätt som det gjorde i början av 1600-talet, har karaktären och funktionen förändrats radikalt. Det ställs inga krav på att män och kvinnor bör ingå äktenskap för att ha sexuell umgänge. I dagens sekulariserade samhälle ser vi sex som något naturligt, där båda parter har lika stor njutning och glädje av. Statistik visar idag att hälften av alla äktenskap slutar med skilsmässa. Ett äktenskap handlar mer om känslor än om ekonomiska fördelar, eftersom en kvinna kan försörja sig själv förutom sin lön, få ekonomisk hjälp genom olika bidrag.¹¹⁹ Hur kan det då vara så här?

Tyvär så har jag inte fullständiga svar men jag tycker att kvinnor har stora krav på sig, eftersom de gamla föreställningarna om att kvinnor enbart skall vara omvårdande lever kvar, det ställs ytterligare krav på kvinnorna och främst när det gäller utseende. De skall vara smala, vackra och söta, även krav på utbildning och karriär samtidigt som de skall vara omvårdande och moderliga. Media vinklar sin syn; kvinnan är till för att behaga och attrahera. Kvinnan som individ TYCKS (?) helt ha glömts bort. Undersökningar har visat att kvinnor stärker sin självkänsla genom relationer i stället för prestationer.¹²⁰ Att leva i en kvinnokropp, att vara underordnad i samhället är erfarenheter som präglar kvinnors

¹¹⁹ Gefle Dagblad 990912

¹²⁰ Identitet (1996)

behov. På 1800-talet ansåg man att hade man sett en kvinna hade man sett alla. Det anser jag fortfarande att det är så. Jag menar att en kvinnokropp ser ungefär likadan ut som en annan kvinnokropp med två bröst, två armar, två ben och en slida. Det som skiljer oss kvinnor åt är hår- och hudfärgen. Jag tycker detta trots att jag anser att varje människa är unik och inte detsamma, men då skiljer jag på det kroppsliga från hur människor egentligen är.

Kan det fortfarande vara så i samhället som Luthers tolkning av bibeln; att män och kvinnor har olika roller i samhället.¹²¹ Personligen tror jag lite på Luthers tolkning, vi kvinnor har inte lika samma styrka som männen har och männen har inte samma tålmod som kvinnorna har. Jag tycker att det är bra att kyrkan inte har lika stor påverkan på kvinnornas förhållande och deras roll i samhället nu som den hade förut. Kyrkan var ju mycket viktig som institution för det lokala samhället, prästernas insyn var stor. Prästerna predikade om kyrkotukt och detta var ett sätt att disciplinera människorna. Och den demokrati som vi har nu i Sverige innebär inte att disciplinera människorna eller kvinnorna utan var och en har rätt att säga och göra de saker den vill. Jag håller med Håkansson när hon menar att för männen borde ett lagligt äktenskap att föredra än ett icke lagligt. Eftersom det gav honom ett lagligt sexualliv med en partner, han riskerade att inte bli bötfälld. Äktenskapet gav honom även en hushållerska, en barnaföderska där barnen bidrog till att mannens ålderdom blev tryggad. Dessutom bidrog äktenskapet till en mans samhällsliga anseende. För kvinnor som ingick äktenskap gav det även henne möjlighet till ett sexualliv inom lagens räckhåll. Genom äktenskapet blev de inte ensamma om försörjningen för sina barn, även om en fattig piga inte kunde räkna med att få det ekonomiskt bättre ställt vid ett äktenskap så hade hon i alla fall ett eget hem även om det endast var ett enda rum. Dessutom fick även hon som gift kvinna högre status i samhället.¹²² Samhällets attityd till dessa kvinnor som fått utomäktenskapliga barn var mycket låg, både bland män och bland kvinnor. Wilhelm Moberg skildrar detta i romanen "*Raskens*". Denna roman handlar om en fattig bonddräng Gustav som tar tjänst som knekt, därav namnet Rask. Handlingen utspelar sig i Småland under mitten av 1800-talet, men har lika gärna kunnat ske i Hälsingland eller Gästrikland. Vi får läsa om när Raskens fru Ida är på väg hem från kyrkan och medan hon står uttröttad framför Nergårds-Annas hus och funderar på om hon skall gå in eftersom hon behöver vila sina ben, tänker hon även hon dessa tankar om Nergårds-Anna:

¹²¹ Hammar (1999) s 41

¹²² Håkansson (1999) s 25

”- Anna var ju ingen kvinna efter Idas sinne, och det var mest därför, som hon inte ville vara i lag med henne. Sedan Anna fick skilsmässan från Klängen hade hon fått två oäkta ungar, den otäckan, och ingen visste riktigt vem som var far åt dem. Nu var hon förstås för gammal för sådant, annars skulle det väl ha kommit ännu flera. Ja phy være för ett sådant fruntimmer, det måste man säga.”¹²³

Enligt Jonas Frykman var det vanligt att de gifta kvinnorna i tänkte så om dessa kvinnor som fött utomäktenskapligt födda barn. De såg med avsky och fruktan eftersom när horan trädde in i den kvinnliga världen bland de ärbara kvinnorna trodde man att hon förde med sig olycka och sjukdomar.¹²⁴ Vidare i romanen får vi läsare veta hur Raskens tänker och rannsaka sig själv eftersom han har själv varit hos Nergårds-Annas och ”horat” samt blivit far till ett av hennes barn.

*”Och vilket fruntimmer han syndade med sedan! Alla människor visste ju, Att Nergårds-Anna både horade och stal. Fäderna till hennes barn nämdes bara gissningsvis”.*¹²⁵

Ann-Sofie Ohlander menar att Sverige har genomgått en stor förvandling, från att ha varit ett hierarkiskt ståndsamhälle till en modern parlamentarisk demokrati. Dessutom har den svenska kvinnans ställning förbättras från maktlöshet och beroende till självständighet och inflytande inom alla områden. För barnen har den fysiska och psykiska tryggheten för överlevnad ökat radikalt.¹²⁶ (Och tur är väl det!)

Att försöka sätta punkt på denna uppsats som handlar om för mig, ett spännande och intressant område; kvinnors (och även mäns) handlande vid utomäktenskapligt sexuellt umgänge, och ändå på något sätt försöka sig på att förklara, gör jag med att återigen använda mig av Sigrid Håkansson's synpunkter, som menar att den enda möjliga utgångspunkten vid tolkningen av människors handlingar i förfluten tid är att de själva bäst kände sin situation, att de handlade som de gjorde ansåg de som det bästa handlingsalternativet just då.¹²⁷ Jag delar både hennes och flera andra forskares uppfattningar om att människor, handlar huvudsakligen medvetet och avsiktligt. I min undersökning anser jag att kvinnornas (och männens) handlingar både i Gävle och Ovanåkers socken bestämdes av det levnadssättet, kulturen, de sociala

¹²³ Moberg (1927) s 322

¹²⁴ Frykman (1977) s 78

¹²⁵ Moberg (1927) s 330

¹²⁶ Ohlander (1994) s 11-12

¹²⁷ Håkansson(1999) s 23

och fysiska förhållandena samt den omgivning som kvinnorna befann sig i.

8. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR

Gävle Stadsbibliotek, mikrofilm/mikrokort

Ovanåkers Socken:

Husförhörslängder: år 1847-1857 A1: 16, år 1852-1860 A1: 17

Födelse- och dopböcker: år 1844-1858 C:2

Lysnings- och vigselböcker: år 1804-1861 E:2

Död- och begravningsböcker: år 1804-1861 F:2

Domböcker, Alfsta Tingslag Dombok: år 1851- 1860 GH 2931-GH 2935

Gävle stad:

Födelse- och dopböcker: år 1846-1850 CI:14, år 1850-1855 CI:15

Husförhörslängder: år 1851-1855 AI:14 A, AI:14B, AI:14C, AI:14D, AI:14E, AI:14E.

År 1856-1860, AI15:A, AI:15B, AI:15C, AI:15D, AI:15E, AI:15 F.

Lysnings- och vigselböcker: år 1846-1850 CI:14, år 1851-1855 CI:15, år 1855-1859 CI:16, år 1859-1860 CI:17

Död- och begravningsböcker: år 1846-1850 CI:14, år 1851-1855 CI:15, år 1856-1859 CI:16, år 1860 CI:17

Domböcker: år 1850-1860 GH 3559-3567,

Otryckt litteratur

Hansson Monica (1998) *Det kyrkliga livet i Edsbyn i slutet av 1800-talet*, B-uppsats i religionskunskap, Högskolan i Gävle

Hansson Monica (2000) *Gefle fångelset under tiden 1850-1855*, C-uppsats i Historia, Högskolan i Gävle

Tidningsartiklar

Gefle Dagblad (990919)

LITTERATUR

Arateus Irene (1992) *Kvinnorna som blev över*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Andersson-Lennström Gudrun & Lennerstad Marie (1994) *Sprickor i muren*, Reprocentralen

Bergfeldt Börje (1995) *Häftan för kritiska studier* 95:3

Björnberg Ulla m fl. (1995) **Janus & genus**, Brombergs Bokförlag, Stockholm

Casey James (1993) **Familjehistoria**, Studentlitteratur, Lund

Den Svenska psalmboken av konungen gillad och stadfäst år 1937 (1968) Esselte Aktiebolag

Ekenstam Claes (1993) **Kroppens idéhistoria, disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700 – 1950**, Gidlunds förlag, Hedemora

Frykman Jonas (1977) **Horan i Bondesamhället**, Liber läromedel, Lund

Hammar Inger (1999) **Religion och emancipation**, Carlsson, Stockholm

Hirdman Yvonne m.fl. (1992) **Kvinnohistoria**, Utbildningsradion, Stockholm

Håkanson Sigrid (1999) **”... då skall han taga henne till äkta ...”**, Studier i stads- och kommunhistoria, Stads och kommunhistoriska institutet, Stockholm

Jarrick Arne (1997) **Kärlekens makt och tårar**, Nordstedts förlag AB, Stockholm

Johannisson Karin (1994) **Den mörka kontinenten**, Norstedts förlag AB Stockholm

Johannisson Karin (1997) **Kroppens tunna skal**, Norstedts förlag AB Stockholm

Laqueur Thomas (1994) **Om könsens uppkomst**, Östlings bokförlagssymposion, Stockholm

Levin Hjördis (1986) **Testiklarnas herravälde, sexualmoralens historia**, Akademilitteratur, Fälth's, Värnamo

Lignell du Riehtz (1994) **Myten om jämställdhet i välfärdsstaten**, City University Press, Stockholm

Lindstedt-Cronberg Marie (1997) **Synd och skam, ogifta mödrar på svensk landsbygd**, Studentlitteratur, Lund

Liversage Toni (1975) ***Kvinnan och historien***, översättning Eva Russel, Rudebeck, Lund

Lövgren Brita (1993) ***Hemarbete som politik***, Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Norrman Ragnar, red (1980) ***Uppsala stifts herdaminne***, Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, Uppsala

Nyström Ludvig (1893) ***Uppsala Ärkestifts Herdaminne***, fjärde delen, utgiven av Harald Wretman, Uppsala

Ohlander Ann-Sofi (1994) ***Kvinnor, barn och arbete i Sverige 1850-1993***, SOU 1994:38 Fritzes

Sawyer Birgit (1992) ***Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien***, Viktoria Bokförlag, Skara

Sterner Jan (1999) ***Två tusen år i Gävlebygden***, Knights Förlag, Östervåla

Tjejer i tiden (1998) Argument Förlag

Westermarck Edvard (1893) ***Det menckliga äktenskapets historia***, Söderfors & Co Helsingfors

Ödman Per-Johan i Broberg m fl. (1994) ***Tänka, tycka tro - svensk historia underifrån***, Ordfront, Stockholm

Österberg Eva m fl. (1997) ***kvinnor i stormaktstidens Sverige, Jämmerdal och Fröjdesdal***, Atlantis Förlag, Stockholm